

příkráslí mou větu; nejsem žádný literát; lenošní lajdáci; byl jedna ruka s rodinou Svatopluka; císař dal jim placet; ukrad mi; roznemoh; po žábě chňap; vlád aj.). Vliv originálu se projevuje i ve volbě rýmového schématu. Zdá se, že kromě úvodního čtyřverší s rýmy *abab* existují v staročeském originále jen rýmy sdružené *aabbcc*... Je to ostatně schéma typické pro téměř celou staročeskou veršovanou produkci a mj. také pro středohornoněmeckou epiku, zvláště pro dvorský román. Až na nečetné výjimky překladatelka rýmové schéma zachovala.

Také překlad *Písně o Nibelunzích* je archaizován především v rovině lexikální, vystačí však se slovní zásobou, která je dosud srozumitelná. Překladatele však čekalo jiné velice závažné rozhodnutí: podržet schéma strofy specifické pro středohornoněmecký hrdinský epos, který žánrově nemá v staročeské literatuře obdoby, a tudíž ani zvláštní formální ztvárnění, anebo hledat jiné řešení, které by působilo nenásilně a zvýraznilo básnický charakter skladby. Podle odborníků má tento epos zvláštní strofu, tzv. nibelunskou, která se v středohornoněmecké literatuře jinak vyskytuje jen ojedinele. Jsou to čtyřverší s výraznými cézurami uvnitř každého verše a s rytmickým ozvláštňením druhé poloviny závěrečného verše, který v originále převážně končí těžkou slabikou, řidčeji krátkou přízvučnou a nepřízvučnou. Překladatel se rozhodl podržet rytmické schéma strofy. Tím však dochází k tomu, že např. trojslabičné slovo v závěrečném verši nutí českého čtenáře – pokud pochopil a respektuje rytmizující princip, aby četl (např. strofu 17) takto:

uvaruji se obou, / jinak mě čeká trápení (xXxXxXx / xXxXxXxX),
nebo aby na tento moment rezignoval, a úctyhodný výkon překladatele, který tímto způsobem zveršoval všech 2 379 strof, pak nedojde patřičného ocenění.

Obtížné je hledat odraz jazyka originálu v překladech z jazyků našemu kulturnímu prostředí odlehlých. Např. v překladech poezie Dálného Východu. Zde je třeba ocenit průkopnický čin B. Mathesia, který k nám uváděl čínské a japonské verše v době, kdy československá orientalistika byla zaměřena jinam. O čínskou poezii se Mathesius začal zajímat již na počátku 20. let a po dlouhé době se k ní koncem 30. let znovu vrátil.² Sám čínsky neuměl, ale na základě nepřímých informací a vlastní poetické invence se pokusil vytvořit jakousi čínskou poetiku pro Čechy, kterou by zdejší čtenář vnímal jako autentickou.³ Čerpal přitom zpočátku z některých zdařilých evropských parafrází a překladů čínské poezie, zejména z německého přebásnění Klabundova, později – po válce – z Průškových podstročnicků. (Je jen málo pochopitelné, že v Průškově poměrně obsáhlém doslovu k poválečnému vydání *Zpěvů staré Číny* se čtenář o charakteru čínské básnictví

a principech čínské verše prakticky nic nedoví.) Díky specifickému básnickému talentu a intenzivní práci na textu se Mathesiovi podařilo postihnout některé charakteristické rysy čínské poetiky: působivým ztvárněním metaforického myšlení, pomocí charakterizujících osobních jmen a některých reálií vznikl originální přepis staré čínské poezie, který u českého čtenáře vytvořil věrohodnou iluzi čínské koloritu. Zůstává ovšem otázka, kolik je v překladu básníka Mathesia a kolik čínské poezie. Nelze nesouhlasit s J. Průškem, který ve zmíněném doslovu říká, že případný jiný překladatel čínských básníků nebude moci zcela odhlédnout od Mathesiova výkonu. Nelze však také vyloučit, že nový překlad může vzniknout na základě bezprostředních jazykových znalostí a poučenosti o verzologických poměrech v čínštině a že takový překlad může naše představy o čínské poezii založené na Mathesiovi značně posunout.⁴

Je možné hledat odraz jazyka jednoho originálního díla v jednom nebo několikaletém jeho překladu. Je však také možné zkoumat odraz jazyka, respektive formálně jazykových postupů určité literární školy nebo skupiny, které proniknou do jazyka překladu a mohou inspirovat i původní tvorbu domácích. Máme tu na mysli např. surrealistické nebo vůbec experimentální nakládání s jazykem. V takových případech se však zpravidla hovoří spíše o vlivu toho kterého literárního směru. Jeho průbojnost se neprojevuje jen novostí obsahovou, ale bývá spojena i s novým jazykovým ztvárněním.

P o z n á m k y

- ¹ J. Zima, Problém archaismů v překladu literárního díla, *Slovo a slovesnost* 15, 1954, s. 122 až 128.
- ² J. Franěk, *Bohumil Mathesius*. Praha 1963.
- ³ Blíže viz též B. Mathesius, *Zpěvy staré Číny*. Souborné vydání... připravil a komentuje Jiří Franěk. Praha 1988.
- ⁴ Srov. např. překlady M. Ryšavé *Trojzvuk* (Praha 1988) a Li Po, *Měsíc nad průsmykem* (Praha 1976).

15 Slovosled a překládání

Bylo by možné říci i *Překládání a slovosled*. Je to totéž? Domníváme se, že ano. Jde o spojení dvou pojmů z různých rovin v název charakterizující analyzovaný problém, a pořadí členů je zaměnitelné.

V jiných případech však při spojení dvou podstatných jmen souřadících spojkou *a* může docházet ke stabilizaci slovosledu, to znamená, že preferujeme (nebo snad dokonce považujeme za jediné vhodné) spojení určitého

typu, např. *rodiče a děti, teorie a praxe, nabídka a poptávka*. Při překládání zde pak slovosled zůstává nezměněn (např. v ruštině *otcy i děti, teorija i praktika, predloženie i spros*).

O něco složitější je již situace v takových slovních spojeních, kdy je podstatné jméno determinováno (určováno) přídavným jménem. V češtině máme běžně pořadí *zajímavá kniha, pěkné počasí, zdařilý výlet*. V terminologii (zvláště v systematice jednotlivých oborů) se setkáváme s opačným pořadím, např. *kysličník uhličitý, kočka domácí*. Případy inverze, tj. postavení přídavného jména za jménem podstatným (v postpozici) jsou sice v terminologii běžné, ale ne výhradní. Nové termíny mohou mít slovosled normální, tj. nemusí se slovosledně lišit od volných spojení, např. *těžká voda, kyselý déšť*.

K inverzi může dojít v češtině i tam, kde je přídavné jméno od svého jména podstatného odtrženo (je součástí přísudku): *Zde se setkáváme s opačným pořadím // Zde se setkáváme s pořadím opačným; Naproti tomu zde je sloveso v koncové poloze // Naproti tomu je zde sloveso v poloze koncové*.

Na rozdíl od češtiny má např. polština silnější tendenci k inverzi, srov. *węgiel brunatny* ≈ *hnědé uhlí*; *ladunki wybuchowe* ≈ *výbušniny*. Někdy dochází ke kolísání, např. *Ojciec Święty // Święty ojciec* (označení římského papeže).

V ruštině dochází k inverzi někdy u názvů zboží (*utka žarenaja, soljanka mjasnaja, igra elektronnaja mikroprocessornaja*); to je možné i v češtině, např. *švestky půlené, ořechy vlašské loupané*. Slovosled se může v některých případech stát i prostředkem aktualizace (při diachronním překladu – srov. kap.40).

Slovosledná struktura jakožto lineární sled komponent je výrazem *hierarchie* vnitřních vztahů, ať vztahů syntaktické závislosti, či vztahů spojených s logickým důrazem. Jako taková má struktura svá místa (pozice) více a méně závažná. Počet závažných (klíčových) míst i jejich umístění na horizontální linii dané struktury (věty, slovního spojení) patří k jejím specifickým rysům a vytváří současně i dílčí specifický rys systému daného jazyka. A tak se můžeme setkat se slovoslednými rozdíly mezi češtinou na straně jedné a ruštinou, němčinou či angličtinou na straně druhé.

Při analýze každé struktury, tedy i slovosledné, je třeba si klást otázku jejích složek, tj. především *počtu elementů*, v daném případě slovosledných komponent. Neboť počet elementů struktury je v mnoha směrech určující: s narůstajícím počtem elementů struktury se mění i její vnitřní

uspořádání, tj. především počet relací, do nichž elementy vstupují, a v souvislosti s tím i charakter těchto relací.

Zatímco v uvedených dvoučlenných strukturách jsme mohli oba členy sledovat pouze z hlediska vzájemného pořadí (antepozice, postpozice), jsou u vícečlenných struktur (počínaje tříčlennými) ještě další možné pozice, a sice cirkumpozice (umístění okolo) a interpozice (umístění uvnitř). Sledujeme-li tři komponenty současně, je pozičních variací teoreticky šest: ABC, ACB, BAC, BCA, CAB, CBA. Počet realizovaných variací z teoreticky možných může pak být v jednotlivých jazycích různý.

Slovosledné struktury dvojmištné na jedné straně a trojmištné (ev. více-mištné) na straně druhé se však vzájemně neliší pouze počtem pozičních variant. Rozdíl mezi nimi je hlubší. U trojmištných struktur přistupuje další aspekt, jehož lze využít pro výklad slovosledné problematiky, a to *vztah kontaktu a distance*.¹ Vycházíme z předpokladu, že mezi jednotlivými komponentami slovosledné struktury existuje vztah, který můžeme označit jako *koherenci* (soudržnost): určité členy, spjaté obsahově a/nebo formálně, následují většinou (nebo vždy) za sebou – jsou v postavení *kontaktním*, nebo naopak jsou od sebe vzdáleny – jsou v postavení *distančním*. Upozorňujeme ovšem, že zde nejde o protiklad příznakový/nepříznakový a že tedy distance není pouze nulový kontakt. Oba jevy, jak kontakt, tak distance, jsou v určité situaci příznakové v tom smyslu, že jsou určujícím faktorem a že tedy některá slovosledná schémata lze vysvětlit na základě kontaktu, zatímco u jiných je určujícím rysem tendence (či zákonitost) distance.

Typickým principem distančním je řízen slovosled v němčině, kde vedlejší věta má určité sloveso na konci,² např.: *Ein großer Vorteil von A. Wierzbickas Methode besteht darin, daß man mit ihr möglicherweise alle Sätze einer Sprache explizieren kann*. Koncové postavení určitého slovesa ve vedlejší větě je však vázáno na spojku; pokud je vedlejší věta bezespoječná (to je specificky typologický rys syntaxe němčiny), je naopak sloveso v pozici iniciální: *Sollten Sie noch einen Wunsch haben, schreiben Sie...* V distančním postavení jsou i komponenty analytického tvaru: *Auf diese Frage bin ich wiederum durch meine Beschäftigung mit der metatheoretischen Basis der Transformationsgrammatik gekommen*. Koncové postavení má rovněž odlučitelná předpona, a to naopak v hlavní větě: *Kommt man mit einem Wort nicht zurecht, so schlägt man ein Lexikon auf*. Avšak můžeme i číst *So sieht es aus in der Praxis*.

Všechny tyto rysy a pravidla jsou fixovány, takže pro překladatele z němčiny je věc jasná. Problém je v tom, že např. při tlumočení musí tlumočnick ostře sledovat myšlenku; zpravidla již vytuší (pokud má praxi v náslechu), jaká předpona na konci bude.

Pro překlad mezi ruštinou a češtinou jsou důležité slovosledné závislosti slovních spojení. Ve slovním spojení, které vzniklo kondenzací (zhuštěním) struktury větné a má i ve své nové podobě vyjádřit oba determinanty (tj. původní akuzativní a ještě jeden v libovolném nepřímém pádu dalším), se často vyskytuje jev, který jsem nazvala *distance genitivu*. Distancí genitivu rozumím oddělení druhého pádu podstatného jména od podstatného jména slovesného, např. *ustanovenije lingvistami fakta...*; *predostavlenije večernikam otpuskov*; *vybor dlja atlasa jazykovych različij*; *prisojedenenije k odnomu gosudarstvu drugoj narodnosti*; *proniknovenije v nauku metodov*; *sozdanije v SAR nacional'noj promyšlennosti*.

Genitiv může být v ruské větě od svého řídicího podstatného jména slovesného vzdálen opravdu přes celou větu: *Odnoj iz central'nych prem'jer Edinburgskogo festivalja javilos' ispolnenije Bol'sim simfoničeskím orkestrom Vsesojuznogo radio i televidenija i Šotlandskim festival'nym chorom (solist Vilem Pržibyl, Českoslovákija) nikogda ne ispolnivšejsja v našej strane kantaty* ≈ *Jednou z centrálních premiér edinburgského festivalu bylo provedení kantáty (v SSSR se dosud nehrála), a to v podání Velkého symfonického orchestru Všesvazového rozhlasu a televize ve spolupráci se skotským festivalovým sborem (sólista Vilém Přibyl, Československo).*

Příklad distančního postavení genitivu v angličtině: *They had encouraged the formation in the Lithuanian and White Russian Orthodox community of the new Uniat Church...* ≈ *... což vedlo k vytvoření nové uniatské církve v lůně litevské a běloruské pravoslavné komunity; Despite the coronation in Moscow of Michael...* ≈ *Přesto, že byl Michal v Moskvě korunován...*

Ve všech uvedených příkladech je v češtině třeba rozvíjet daný výraz celou větou. Případy jako *připlutí do Středozemního moře americké flotily* (televizní zpráva, 14.1.86) svědčí o nedostatečné pozornosti k interferenčním jevům.

Podobně i ve slovním spojení s příčestím (slovesným adjektivem) se ruský a český slovosled liší. Vezmeme-li české slovní spojení *území zabrané vojsky* nebo *vojsky zabrané území*, vidíme, že sled komponent je v obou případech shodný se stupněm syntaktické závislosti (rangu): 1, 2, 3 nebo 3, 2, 1. V ruštině je však možný i sled jiný: 2, 3, 1: *zachvačennaja vojskami territorija*. Potíže tedy může působit slovosled slovních spojení

spíše při překladu z češtiny do ruštiny, a to zvláště proto, že výběr z obou možností se vyznačuje spíše určitými tendencemi než zřetelnými zákonitostmi.

Větší složitost zjišťujeme u tzv. větného důrazu.³ Jak známo, v mluveném projevu může být každá komponenta věty zdůrazněna intonačně (v souhrě se slovoslednými zákonitostmi). V textu popisném je třeba slovosled uspořádat tak, aby čtení bylo jednoznačné. Svou problematiku má pak překlad dialogů, kde je zapotřebí nějak naznačit živou intonaci. Volba prostředků zde závisí na každém konkrétním jazyku, jeho slovosledných pravidlech na straně jedné a možnostech variace na straně druhé. Je též často podmíněna faktory lexikálními, prozodickými a snad i jinými.

Poznámky

- ¹ V. Straková, *Distance jako slovosledný faktor*. - In: *Filologické studie* II, Praha 1970, s. 97-105.
- ² K. Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes: Der Satz als Spannungsfeld*. Berlin 1955.
- ³ L. Uhlřířová, *Knížka o slovosledu*. Praha 1987.

16 K překládání frazeologie

Jeden kamarád o druhém občas řekne: „Znám ho jako své boty“. Může ho znát ovšem i jinak: „jako svých pět prstů“, např. v ruštině: *znat' kak svoi pjat' pal'cev*, nebo v polštině: *jak swoje pięć palców*; „jako svou kapsu“ – v němčině: *kennen wie seine Westentasche*; ve franštině: *connaître comme sa poche*; v polštině: *znać kogoś jak własną (swoją) kieszeń*.

A co když někdo lže? Lže o něm říci *lže jako zjednaný*, jak lze číst v jednom překladu z ruštiny? Domníváme se, že ne. Říká se: *jí jak zjednaný*, ale jestliže lže, pak vždycky *jak(o) když tiskne*.

A čemu se může někdo nebo něco podobat? Různým věcem: v češtině říkáme *jako by mu z oka vypadl // podobný jako vejce vejci*; ve franštině: *ils se ressemblent comme deux gouttes d'eau*; v ruštině: *oni pochoži kak dve kapli vody*; v angličtině: *...like two peas*; polsky: *jota w jota // kubek w kubek tak sam*.

Teď už je jistě zcela jasné, že budeme hovořit o frazeologii jakožto překladatelském problému. Neboť právě vztah k frazeologismu, tj. k frazeologickému výrazu, eventuálně i k vyšší jednotce – přísloví – je závažným kritériem, podle něhož lze překlad hodnotit. Při překladu frazeologismu jde totiž často o to, nikoliv překládat, nýbrž dosazovat, substituovat to, co se